Karma u buddhističkoj filozofiji

Krsnik, Martina

Undergraduate thesis / Završni rad

2015

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:618133

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-29**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek

zir.nsk.hr

SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski Fakultet

Preddiplomski studij filozofije i engleskog jezika i književnosti

Martina Krsnik

Karma u buddhističkoj filozofiji

Završni rad

Mentor: doc.dr.sc. Martina Žeželj

Sumentor: dr.sc. Ivan Stublić

Osijek, 2015.

Sažetak

Ovaj završni rad tematizira i objašnjava shvaćanje *karme* u buddhističkoj filozofiji. Kao jedan od temeljnih nauka buddhističke filozofije, *karma* ima vrlo važnu ulogu u sveukupnosti ove filozofije. Teme ovog završnog rada su: značenje termina *karma*, povezanost *karme* s buddhističkim naukom o patnji i uzrocima patnje, *nirvana*, Plemeniti osmerostruki put koji vodi k prestanku *karme*, moral, zakonitost i vrste *karme*, ponovno rođenje te determinizam. Rad se sastoji od uvoda i dvanaest zasebnih dijelova, od kojih je prvi *karma* kao djelovanje. Drugi dio, *karma* i Prva Plemenita Istina, podijeljen je na dva dijela, prvi o Prvoj Plemenitoj Istini, a drugi o supstanciji. Zatim slijede: *karma* kao prirodni zakon, *karma* kao uzrok patnje, vrste i prestanak *karme*, prestanak patnje te dobra i loša *karma*. Osmi dio rada naslovljen je Plemeniti osmerostruki put i podijeljen je na pet dijelova. Ti dijelovi su ispravno shvaćanje, ispravna namjera, ispravan govor, koji je opet podijeljen na suzdržavanje od laži, ogovaranja, grubog te besmislenog govora, zatim ispravno djelovanje, koji je podijeljen na suzdržavanje od oduzimanja života, krađe te neprikladnog seksualnog ponašanja. Posljednji dio osmog dijela rada je ispravan način života. Sljedeći dio nosi naslov „karmičke posljedice“, a slijede ga *karma* i moral, *karma* i ponovno rođenje te, naposljetku, determinizam.

Ključne riječi: *karma*, volja, posljedica, patnja, *nirvana*

Uvod

Zadatak ovog završnog rada je objasniti shvaćanje *karme*, koja u buddhističkoj filozofiji ima vrlo važnu ulogu. U prvom poglavlju objašnjavam značenje *karme* kao voljnog djelovanja koje se očituje na tri načina: tjelesno, verbalno i mentalno. Također, prikazat ću koliko je i zašto volja važna za buddhistički nauk o *karmi*. U drugom dijelu rada objašnjavam povezanost *karme* i patnje na način da ukratko objasnim Prvu plemenitu istinu buddhističke filozofije. U ovom dijelu, da bih objasnila povezanost *karme* i patnje, uključujem i buddhističko shvaćanje supstancije. U trećem poglavlju objašnjavam na koji način i zbog kojih razloga se, suprotno uobičajenom shvaćanju, *karma* u buddhističkoj filozofiji smatra prirodnim, a ne moralnim zakonom. Na to nadovezujem četvrto poglavlje u kojem *karmu* prikazujem kao uzrok patnje, na način da je dovedem u vezu s Drugom plemenitom istinom. U petom poglavlju prikazujem četiri vrste *karme* i njezinih posljedica, od kojih posljednja dovodi do prestanka patnje, odnosno same *karme*. Zatim, u šestom poglavlju, objašnjavam Treću plemenitu istinu koja govori o prestanku patnje, odnosno *nirvani*. Ovdje ću pobliže objasniti ulogu *nirvane* kao oslobođenja od *karme* i njezinih posljedica. U sedmom poglavlju objašnjavam podjelu *karme* na dobru i lošu navođenjem uzroka i korijena tih vrsta *karme*. Također, objašnjavam zašto *karmičke* posljedice proizvode čak i ona djela koja čovjek ne učini s prethodnom namjerom. U osmom poglavlju objašnjavam Plemeniti osmerostruki put koji vodi k prestanku *karme* i ostvarenju *nirvane*. Ovdje ću pobliže objasniti dijelove Plemenitog osmerostrukog puta koji se izravno odnose na *karmu* i njene posljedice, a to su: ispravno shvaćanje, ispravna namjera, ispravan govor, ispravno djelovanje, te ispravan način života. U devetom poglavlju detaljnije govorim o posljedicama *karme* i navodim nekoliko primjera koji pokazuju odnos dobrih i loših posljedica s njihovim vjerojatnim uzrocima. U desetom poglavlju objašnjavam *karmu* na način da je dovedem u vezu s današnjim shvaćanjem morala. Zatim, u sljedećem poglavlju opisujem ulogu *karme* kod buddhističkog shvaćanja ponovnog rođenja. U posljednjem poglavlju ovog rada postupno objašnjavam kako je i u kolikoj mjeri, prema buddhističkom shvaćanju, moguć čovjekov utjecaj na vlastitu *karmu*.

1. *Karma* kao djelovanje

Učenje o *karmi* jedno je od temeljnih dijelova buddhističke filozofije. Naime, Thanissaro Bhikkhu napominje da, iako su neki smatrali da učenje o *karmi* uopće nije važno za buddhističku filozofiju, rani su buddhisti smatrali „Buddhino učenje o *karmi* jednim od osnovnih učenja koje ga je odvajalo od njegovih suvremenika“[1] i da su njegova učenja o *karmi* „u temelju svega ostaloga što je naučavao.“[2] Doslovno prevedena, riječ *karma* znači djelovanje. Iako se pod djelovanjem obično smatra samo neki fizički čin, *karma* se ne smije shvatiti na taj način jer djelovanje se ostvaruje preko tijela, govora i uma. Dakle, *karma* se izražava na tri načina: „volja izražena preko tijela je tjelesno djelovanje; volja izražena kroz govor je verbalno djelovanje; i volja koja proizlazi iz misli, planova, ideja i drugih mentalnih stanja bez vanjskog izražaja, je mentalno djelovanje.[3] Iza svakog ljudskog čina postoji volja koja nas potiče na taj čin, bio on tjelesan ili verbalan. No, čak i kada čovjek ima namjeru nešto učiniti, ali taj čin nije izvršen, bilo bi krivo pretpostaviti da sama volja neće proizvesti karmičku posljedicu. Story objašnjava da je svako djelo pokrenuto „zato što postoji želja za rezultatom; ima cilj, svrhu.“[4] Dakle, svako djelovanje mora biti pokrenuto nekom željom koja nastaje u umu. Zbog toga, prema buddhističkoj filozofiji, *karma* nije bilo kakvo djelovanje nego samo „voljno djelovanje“[5] jer je upravo volja ono što nas pokreće. Volja je vrlo važna jer se često događa da ono što smo naumili ne uspijemo izvršiti onako kako smo zamislili. Svaki čovjek može, u želji da učini dobro, negdje pogriješiti i postići suprotan rezultat. Isto tako, može se dogoditi i obrnuta situacija. Upravo zbog toga najvažnija je volja koja stoji iza svakog čina i koja je, prema buddhističkom shvaćanju, i sama djelovanje. Čovjek je odgovoran ne samo za vlastite postupke, već i za namjeru koja stoji iza tih postupaka.

---

[1] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

[2] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

[3] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering*, Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 16.

[4] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 4.

[5] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 32.

Prema Rahuli, sam Buddha je *karmu* definirao kao volju jer svojom voljom čovjek usmjerava sve svoje aktivnosti i radnje.[6] Iako je volja povezana sa svime, razlikuje se od osjećaja i opažaja. Naime, osjećaj i opažaj nisu nešto na što čovjek može utjecati ili što može kontrolirati te zbog toga oni ne proizvode posljedicu. S druge strane, voljne radnje kao što su: „pažnja, odluka, odlučnost, povjerenje, koncentracija, razumijevanje, energija, žudnja, odbojnost ili mržnja, neobmanutost, taština, ideja o sebi, itd.“[7] proizvode karmičku posljedicu. Važno je naglasiti da, za razliku od uobičajenog shvaćanja *karme, karma* ne označava posljedicu ili rezultat djelovanja, već samo djelovanje.

2. *Karma* i Prva plemenita istina

2.1.Prva plemenita istina

Zbog ispravnog razumijevanja *karme* potrebno je pobliže objasniti buddhistički nauk o Četiri plemenite istine s kojima je nauk o *karmi* usko povezan. Primjerice, Prva plemenita istina buddhističke filozofije je Plemenita istina patnje (Pali *dukkha*). Prema Rahuli, ova plemenita istina je često shvaćena kao da je život samo „patnja i bol“.[8] No, to nije točno jer uz uobičajeno shvaćanje termina 'patnja', buddhističko shvaćanje patnje uključuje puno šira značenja, kao što su „'nesavršenost', 'prolaznost', 'praznina', 'neodrživost'.“[9] Dakle, buddhističko učenje ne niječe iskustvo sreće nego priznaje različite oblike sreće u ljudskom životu, ali su svi ti oblici sreće zapravo uključeni u *dukkhu*. Naime, tijekom života čovjek iskusi razne ugodne osjećaje i doživljaje, ali patnja se uvijek javlja kada ti podražaji nestanu. Prema tome, ugoda jest patnja upravo u tome što je prolazna i nestalna. Patnja se javlja u tri vrste: „patnja (*dukkha*) kao uobičajena patnja (*dukkha-dukkha*), patnja prouzrokovana promjenom (*viparinama dukkha*) i patnja kao uvjetovana stanja (*samkhara-dukkha*).“[10]

Zbog shvaćanja ovog trećeg stajališta promatranja patnje, kojem pripada i *karma*, potrebno je napomenuti da se u buddhističkoj filozofiji pojedinac shvaća kao „kombinacija stalno mijenjajućih fizičkih i mentalnih sila ili energija koje se mogu podijeliti na pet grupa ili skupina.“[11] Prva skupina je skupina materijalnih svojstava, kojoj pripadaju „čvrstoća, biti tekuć, toplina i kretanje“[12], osjetilni organi (oko, uho, nos, jezik, tijelo) te „njima odgovarajući objekti u

[6] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 22.
[7] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 22-23.
[8] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 16.
[9] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 17.
[10] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 19.
[11] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 20.
[12] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 20.

vanjskom svijetu, tj. oblik, zvuk, miris, okus i opipljive stvari.“[13] Druga skupina je skupina osjećaja, koja uključuje sve ugodne, neugodne ili neutralne osjećaje koje pojedinac doživljava u svom odnosu s vanjskim svijetom. Ova skupina spada u ono što se nalazi u umu. Razlika između uma i osjetilnih organa je u tome što um osjeća ideje i misli, ono što nije vidljivo osjetilnim organima. Treća skupina je skupina opažaja, kojih, kao i u prethodnoj skupini, ima šest. Kontaktom ljudskih tjelesnih i mentalnih organa s vanjskim svijetom nastaju „opažaji koji prepoznaju objekte, bili oni fizički ili mentalni.“[14] U četvrtu skupinu, odnosno skupinu mentalnih formacija, pripada *karma*. Ova skupina uključuje „sve voljne aktivnosti, bile one dobre ili loše.“[15] Naposljetku, peta skupina je svjesnost. Ona također uključuje već spomenutih šest organa i njima odgovarajuće objekte. Svjesnost nije isto što i opažanje, ona ne prepoznaje opažaje nego znači samo da je čovjek svjestan onoga što opaža. Prema buddhističkom shvaćanju, svjesnost ovisi o „materiji, osjećaju, opažaju i mentalnim formacijama te ne može postojati neovisno o njima.“[16]

2.2.Supstancija

Dakle, pojedinac je sastavljen od ovih pet skupina koje su neprestano u kretanju i promjeni, što uzrokuje patnju. Rahula navodi riječi samog Buddhe koji kaže da je svijet „'u neprekidnom toku i prolazan je.'“[17] Sve je nečim uvjetovano, sve ima svoj uzrok i bez njega ne bi postojalo. Još važnije, ništa od toga nije trajno i nepromjenjivo. Prema buddhističkom shvaćanju u realnosti ne postoji supstancija. Tek kada ovih pet skupina djeluju povezano mi imamo ideju o sebi, ali „to je samo lažna ideja, mentalna formacija“, pa su stoga tih pet skupina zajedno zapravo osnova za patnju. Ovaj stav da zapravo ne postoji supstancija vjerojatno je jedan od buddhističkih stavova koje je najteže shvatiti ili prihvatiti. Mnogim ljudima, kako u prošlosti, tako i danas kada se cijeni čovjekova individualnost, ovaj se stav može činiti vrlo pesimističnim. Uistinu, može biti teško prihvatiti da ne postoji ono 'ja' koje ima svoju osobnost, svoje vrline i mane koje čovjeka čine posebnim. Čovjek danas vrlo cijeni svoju individualnost jer zna da ne može osjetiti ono što drugi osjećaju, ima samo sebe i svoje osjećaje. No, često upravo to postaje izvor sebičnosti i nanošenja štete i boli drugima. Možda prihvaćanje buddhističkog stava prema kojem to 'ja' realno ne postoji može pomoći iskorijeniti sebičnost i sebeljublje te tako proizvoditi dobru *karmu*

[13] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 20.
[14] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 22.
[15] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str .22.
[16] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 25.
[17] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 26.

i prekinuti patnju. Prema Buddhinim riječima „'onaj tko vidi patnju vidi i nastanak patnje, vidi i nestanak patnje te vidi put ka nestanku patnje,'"[18] čime nestaje i *karma* te njene posljedice.

3. *Karma* kao prirodni zakon

Karma bi se mogla shvatiti kao moralni zakon koji pretpostavlja postojanje nekog višeg bića koje odlučuje o tome kakvo je naše djelovanje. Uistinu, postoje razne religijske i filozofske teorije koje ljudsko djelovanje vežu s moralom i najvišim bićem koje, sukladno s našim djelovanjem, određuje kakve ćemo posljedice trpjeti, hoćemo li biti nagrađeni ili kažnjeni. Nadalje, mnogi misle da će, bez obzira na svoja djela, molitvom ili kajanjem ostvariti želje i tako postići dug život, tjelesnu ljepotu, bogatstvo, zdravlje i ostale vrste ugode. No, buddhistička filozofija se tome suprotstavlja argumentom da se te stvari ne mogu postići molitvom jer „Kad bi se one mogle postići molitvom i željama, kome bi nedostajale?"[19] Isto tako, neki smatraju da neko više biće upravlja samim našim djelovanjem ili da je sve što činimo predodređeno nekom višom silom. No, *karma* nije moralni zakon postavljen od nekog višeg bića jer, ako postoji vrhovno biće koje upravlja nama i našim djelovanjem, „nema želje, nema truda [u mišljenju]: 'Ovo bi trebalo učiniti. Ovo ne bi trebalo učiniti.' Kada netko ne može ustanoviti kao istinu ili stvarnost što bi trebalo, a što ne bi trebalo učiniti, on živi zbunjen i nezaštićen."[20] Dakle, *karma* nije nikakav produkt ili instrument nekog višeg bića. *Karma* je ljudsko djelovanje, ljudska slobodna volja koja nas usmjerava, jer da bismo trpjeli posljedice, bile one dobre ili loše, moramo imati mogućnost sami birati svoja djela. *Karma* je „prirodni zakon koji nema veze s idejom pravde ili nagrade i kazne"[21], ona pokazuje da „svako djelovanje ima posljedicu."[22] Ottama *karmu* uspoređuje sa zakonima fizike i koristi se primjerom kapljice vode koju je nemoguće uništiti.[23] Ona može naizgled nestati, ispariti, ali se radi samo o promjeni oblika, ona nije uništena. Isto tako, „svaka naša volja iza sebe ostavlja otisak ili pupoljak energije u našim umovima i kada ti *karmički* impulsi sazriju pod prikladnim vanjskim uvjetima, oni će donijeti neki rezultat."[24] Netko može tvrditi da sve što se ljudima događa, sva bol i patnja, čak i sreća ili

---

[18] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 27.
[19] Thanissaro, B. »*Karma*«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011.
[20] Thanissaro, B. »*Karma*«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011.
[21] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 32.
[22]Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 7.

[23]Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 7.

[24] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 7.

ugoda, nemaju nikakav uzrok i da je sve slučajno, što se protivi buddhističkom nauku.[25] Bullen navodi da svi primjećuju i prihvaćaju zakon uzroka i posljedice na fizičkoj, materijalnoj razini, dok taj zakon često ne vide na moralnoj razini. Zaista, o fizičkom svijetu koji nas okružuje danas znamo jako puno, znamo za prirodne i fizikalne zakone, znamo da svaka akcija proizvodi reakciju. Zakone fizike i kemije danas nije teško shvatiti jer se oni uvijek mogu i fizički dokazati. Ipak, zakone *karme* nije moguće dokazati na isti način i možda je zbog toga *karma* često shvaćena na krivi način, kao moralni, a ne prirodni zakon. No, prema buddhističkom učenju, bez obzira na to što ljudi često ne mogu razabrati posljedice *karme* na djelu i što ne mogu otkriti uzrok nečije sreće ili nesreće, „zakon uzroka i posljedice se primjenjuje jednako točno i jednako nepromjenjivo u moralnoj sferi, kao i fizičkoj oblasti.“[26]

4. *Karma* kao uzrok patnje

Upravo o uzrocima i nastanku patnje govori nam Druga plemenita istina. Rahula navodi da su uzrok patnje „'žeđ', čežnja, pohlepa, žudnja“[27] koje se pojavljuju na različite načine i uzrokuju nestalnost bića jer „žudnja nikada ne može biti potpuno zadovoljena.“[28] 'Žeđ' kao uzrok patnje pojavljuje se kao: težnja za osjetilnim ugodama, težnja za postojanjem i težnja za nepostojanjem. No, ta žeđ nije u apsolutnom smislu prvi uzrok patnje jer i žeđ uvijek ovisi o nečemu drugome. Prema buddhističkom shvaćanju ne postoji apsolutno prvi uzrok jer je sve „relativno i međuovisno.“[29] Osim težnje za tjelesnim ugodama 'žeđ' uključuje i težnju za bogatstvom, ali i raznim idejama i vjerovanjima. Svaki čovjek teži prema nečemu što će njemu donijeti ugodu, bila ona fizička ili mentalna, i zbog toga će često prouzrokovati probleme i sukobe koji mogu prijeći na širu razinu. Prema tome, „svi ekonomski, politički i socijalni problemi su ukorijenjeni u ovoj sebičnoj 'žeđi'.“[30] Osim hrane, kontakta naših osjetilnih organa s vanjskim svijetom i svjesnosti, za nastavak i ponovni nastanak bića potrebna je voljnost ili volja. Upravo ta volja, odnosno *karma*, je ono što omogućava ponovni nastanak bića. Ona „stvara korijen postojanja i neprekidnosti, težeći prema naprijed putem dobrih i loših djela.“[31] Dakle, uzrok patnje je *karma,*

---

[25] Thanissaro, B., »*Karma*«, *Access to Insight (Legacy Edition),* 8 March 2011.

[26] Bullen, L. A., »Action and Reaction in Buddhist Teachings«, u: *Kamma and Its Fruit,* ur: Nyanaponika Thera, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 14.

[27]Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 29.

[28] Gunaratna, V. F., »The Significance of the Four Noble Thruts« u: *The Wheel Publicatin No. 123*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2008, str. 9.

[29] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 29.

[30] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 30.

[31] Rahula, W., *What the Buddha Taught,* str. 31.

koja označava volju za postojanjem i ponovnim nastajanjem. Važno je napomenuti da uzrok patnje nije izvan nje, nego u njoj samoj, isto kao i prestanak patnje. *Karma* je ta koja pokreće ponovno nastajanje bića, a tek kada se čovjek oslobodi *karme* oslobađa se ponovnog rađanja i patnje.

5. Vrste i prestanak *karme*

Kako prenosi Thanissaro Bhikkhu, buddhizam razlikuje četiri vrste *karme* i njezinih posljedica, od kojih posljednja vodi k prestanku *karme*. Te vrste *karme* su: „*karma* koja je tamna s tamnom posljedicom; *karma* koja je svijetla sa svijetlom posljedicom; *karma* koja je tamna i svijetla s tamnom i svijetlom posljedicom; i *karma* koja nije ni tamna niti svijetla s ni tamnom niti svijetlom posljedicom i vodi prema svršetku *karme*.“[32] Prva vrsta *karme* odnosi se na situaciju kada čovjek učini, izgovori nešto štetno ili ima namjeru koja je štetna. Prema buddhističkom učenju o *karmi*, takav čovjek neće osjetiti sreću i ugodu nego štetne posljedice. On će iskusiti „osjećaje koji su isključivo bolni, poput onih koje osjećaju bića u paklu.“[33] Druga vrsta *karme*, ona koja je svijetla i nosi svijetlu posljedicu dolazi od čovjeka koji ne čini, ne govori i ne namjerava ništa štetno. Takav čovjek će, kao posljedicu svoje *karme*, iskusiti isključivo ugodne osjećaje.[34] U trećem slučaju, osoba će činiti, govoriti ili misliti nešto što je štetno za druge, kao i ono što nije štetno za druge. Prema buddhističkom učenju, takve će posljedice i osjetiti. Pojavit će se u svijetu u kojem će ga dotaknuti i dobre i loše posljedice, „užitak pomiješan s boli, kao kod ljudskih bića.[35] Četvrta vrsta *karme* je upravo namjera „za napuštanjem ove karme koja je tamna s tamnom posljedicom...ove karme koja je svijetla sa svijetlom posljedicom...ove karme koja je tamna i svijetla s tamnom i svijetlom posljedicom.“[36] Ta posljednja vrsta *karme* vodi ka konačnom oslobođenju od same *karme,* pa tako i patnje.

6. Prestanak patnje

---

[32] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[33] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[34] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[35] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[36] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

O prestanku patnje govori Treća plemenita istina. Za prestanak patnje potrebno je „ukloniti glavni korijen patnje, odnosno 'žeđ'.“[37] Upravo ovo uklanjanje uzroka patnje je *nirvana*. Prema Rahuli, zbog nedostataka ljudskog jezika, riječima se ne može dobro objasniti što je zapravo *nirvana* i da ne bismo došli do krivog zaključka opisujući *nirvanu* pozitivnim terminima, ona je najčešće „izražena negativnim terminima.“[38] Zato je *nirvana* često opisana kao 'gašenje žeđi', ono neuvjetovano, odsutnost žudnje, prestanak.[39] Prema tome, *nirvana* je stanje u kojem nema 'žeđi', nema žudnje, mržnje, ona je potpuno oslobođenje od patnje. Rahula napominje da budući da se *nirvana* iskazuje negativnim terminima, često je shvaćena kao negativan pojam, kao uništenje bića, odnosno sebe. No: „*Nirvana* zasigurno nije uništenje bića jer ne postoji biće koje bi se moglo uništiti. Ako išta, to je uništenje iluzije, lažne ideje o sebi.“[40] *Nirvana* je „Apsolutna sloboda, sloboda od svih zala, sloboda od žudnje, mržnje i neznanja, sloboda od svih uvjeta dualnosti, relativnosti, vremena i prostora.“[41] Onaj tko ostvari *nirvanu* oslobođen je od patnje jer zna da su svi doživljaji i osjećaji ugode ili neugode samo prolazni i zbog toga za njih ne prianja. *Nirvanu* se često naziva i apsolutnom istinom, a apsolutna istina za buddhiste je to da „u svijetu ne postoji ništa apsolutno, da je sve relativno, uvjetovano i prolazno te da ne postoji nepromjenjiva, vječna, apsolutna supstancija kao što je ja, duša ili *atman*.“[42] Važno je naglasiti da, nasuprot čestom shvaćanju, *nirvana* nije nekakav rezultat jer kada bi bila rezultat, odnosno posljedica nečega, to bi značilo da ima uzrok. No *nirvana* nema nikakav uzrok jer je potpuno neuvjetovana, ona je „iznad uzroka i posljedice.“[43] Isto tako, nema ničega poslije *nirvane* jer je upravo *nirvana* istina poslije koje ne može biti druge istine. Nadalje, netočno je i shvaćanje da je *nirvana* nešto u što se ulazi. Takvo shvaćanje sa sobom nosi predodžbu da je *nirvana* „stanje, područje ili položaj u kojem je neki način postojanja“ i taj način postojanja shvaćamo u smislu postojanja koji je nama poznat, što opet nije točno. Kada čovjek ostvari *nirvanu* i vidi Istinu sve ono što je uzrokovalo patnju, neprekidnost i iluziju „postaje mirno i nesposobno dalje proizvoditi formacije *karme*.“[44] Buddhističko shvaćanje *nirvane* možda nije lako razumjeti jer je to nešto što nikada nismo osjetili. No, važnost *nirvane* je upravo u tome što se *nirvana* ne osjeća. *Nirvana* nije sreća kakvom ju većinom smatramo, u smislu osjećanja neke vrste ugode. Važnost je u tome što je Nirvana oslobođenje od patnje, od *karme* i njezinih posljedica. Ako više nema volje i žeđi,

[37] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 35.
[38] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 36.
[39] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 36.
[40] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 37.
[41] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 38.
[42] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 39.
[43] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 40.
[44] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 43.

onda nema ni neugode i patnje koja se javlja zbog te žeđi. Kada čovjek ostvari Nirvanu i vidi Istinu sve ono što je uzrokovalo patnju, neprekidnost i iluziju „postaje mirno i nesposobno dalje proizvoditi formacije karme.“[45]

7. Dobra i loša *karma*

Loša *karma* je djelovanje koje donosi neugodne posljedice i ne približava čovjeka oslobođenju od patnje, dok dobra *karma* donosi ugodne posljedice za onoga koji djeluje i pomaže mu na putu oslobođenja od patnje. Bodhi navodi deset vrsta loše *karme*: oduzimanje života, krađa, neprikladno ponašanje glede osjetilnih zadovoljastava, laž, ogovaranje, grub govor, besmisleni govor, pohlepa, zlonamjernost, pogrešno shvaćanje.[46] Razlučivanje *karme* na dobru i lošu temelji se na korijenima na kojima ona nastaje. Tako su korijeni loše *karme* „pohlepa, odbojnost i obmana.“[47] Korijeni dobre *karme* su ovi termini izraženi negativno, ali upućuju na odricanje i velikodušnost, ljubaznost i suosjećanje te mudrost.[48] Svako djelovanje, bilo ono potaknuto dobrom ili zlom namjerom, donosi posljedice, kako fizičke tako i mentalne. Ako čovjek napravi nešto potaknut zlom namjerom, on neće osjećati sreću i mir nego će biti obuzet osjećajem koji ga je potaknuo na taj čin, npr. mržnjom. S druge strane, djelovanje dobre namjere i nesebičnosti ojačat će postojeći mentalni čimbenik dobre namjere i u budućnosti će pokazati svoju posljedicu u mentalnom stanju činitelja, koji će osjećati sreću.[49] No, iako proizvodi neko djelo, djelovanje koje nije voljno „ne proizvodi posljedice u smislu ojačanih mentalnih čimbenika i posljedice u smislu buduće sreće ili patnje. Gdje ne postoji volja, nema moralnog ili nemoralnog elementa.“[50] No, Story navodi da prema buddhističkom učenju, djelovanje bez namjere koje se pokaže štetnim za druge, ipak može imati loše karmičke posljedice jer se djeluje s manjkom svjesnosti,

---

[45] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 43.

[46] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994,str. 18.

[47] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994,str. 18.

[48] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994,str. 18.

[49] Bullen, L. A., »Action and Reaction in Buddhist Teachings«, u: *Kamma and Its Fruit,* ur: Nyanaponika Thera, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 15.

[50] Bullen, L. A., »Action and Reaction in Buddhist Teachings«, u: *Kamma and Its Fruit,* ur: Nyanaponika Thera, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 15.

razboritosti i razmatranja koje je potrebno vježbati u sklopu Plemenitog osmerostrukog puta.[51] Neki se možda ne bi složili s tim da moraju preuzeti odgovornost ili trpjeti posljedice za nešto što nisu učinili s prethodnom voljom i namjerom. No, prema buddhističkom učenju, čovjek je sam odgovoran za sve svoje postupke upravo zato što ima mogućnost razvijanja vrlina i sposobnosti koje bi mu pomogle da izbjegne nanošenje boli drugim ljudima. Buddha se služi primjerom zrcala[52], koje reflektira odraze, kako bi pokazao da čovjek treba reflektirati, odnosno dobro razmisliti o svakom svom postupku prije nego ga napravi. Kada čovjek dobro razmisli o tome hoće li njegovo djelo ili riječi imati dobre ili štetne posljedice prije nego bilo što učini, može spriječiti nanošenje štete sebi ili drugima i proizvođenje loše karmičke posljedice. Isto tako, dok nešto čini, misli ili izgovara trebao bi i dalje razmišljati o tome što radi i posljedicama koje će nastati. Čak i kada je nešto već učinjeno, pomišljeno ili izgovoreno, čovjek bi trebao opet razmisliti o tome što je napravio i kako je to utjecalo na druge ljude. U slučaju da je učinjeno djelo nekome naštetilo treba ga priznati i vježbati suzdržavanje od toga u budućnosti. Slično, ako promišljanjem čovjek utvrdi da je njegova pomisao bila štetna, treba se osjećati „užasnuto, poniženo i zgroženo time.“[53] Također, vježbom je potrebno naučiti se suzdržavati od takvih pomisli u budućnosti. Buddhizam naučava da se trebamo kloniti djela koja su nevješta. „Oduzimanje života je nevješto, uzimanje onoga što nije dano, neprikladno seksualno ponašanje, laž, grub govor, govor razdora, isprazan govor, pohlepa, zlonamjernost i pogrešna gledišta su nevješti.“[54] Prema buddhističkom nauku vrlo je važno vježbati izbjegavanje ovih djela, što nas dovodi do Četvrte plemenite istine i Plemenitog osmerostrukog puta.

8. Plemeniti osmerostruki put

Četvrta plemenita istina tiče se puta koji vodi prestanku patnje. Taj put se često naziva „'Srednji put' (*majjhima patipada*) jer izbjegava dvije krajnosti.“[55] Jedna od tih krajnosti je potraga za srećom putem zadovoljavanja osjetila, a druga putem mučenjem samih sebe u nekom obliku asketizma. Obje krajnosti se pokazuju beskorisnima i zato je jedini pravi put srednji put, poznatiji kao Plemeniti osmerostruki put, koji vodi do „mira, uvida, prosvjetljenja, *nirvane*.“[56]

---

[51] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 15.
[52] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[53] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[54] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[55] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 45.
[56] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 45.

Plemeniti osmerostruki put sastoji se od: ispravnog shvaćanja, ispravne namjere, ispravnog govora, ispravnog djelovanja, ispravnog načina života, ispravnog napora, ispravne svjesnosti te ispravne koncentracije. Samo ovim putem moguće je ukloniti patnju i neznanje te dostići mudrost koja se ostvaruje preko uvjeta „koje smo mi u mogućnosti razviti.“[57]

8.1.Ispravno shvaćanje

Budući da naša shvaćanja i pogled na svijet imaju veliki utjecaj na način na koji živimo, vrlo je važno imati ispravno shvaćanje. Naime, ta shvaćanja „uvjetuju djelovanje“[58], što znači da sva naša djela, pa tako i njihove posljedice, proizlaze iz našeg ispravnog ili neispravnog shvaćanja. Ispravna shvaćanja „odgovaraju onome što je stvarno“[59], dok neispravna shvaćanja „odstupaju od stvarnog i potvrđuju ono što je pogrešno.“[60] Dakle, samo ispravno shvaćanje će nas usmjeriti na pravi put oslobođenja od patnje. Bodhi navodi dvije primarne vrste ispravnog shvaćanja, a to su svjetovno i nadsvjetovno ispravno shvaćanje. Svjetovno ispravno shvaćanje uključuje „ispravno shvaćanje zakona *karme*,“[61] dok nadsvjetovno ispravno shvaćanje uključuje „razumijevanje Četiriju plemenitih istina.“[62] Dakle, kao što je već rečeno, čovjek je odgovoran za sve svoje postupke, čak i za one za koje nije znao da su loši, jer ispravnim shvaćanjem ima mogućnost takve situacije izbjeći.

8.2. Ispravna namjera

Prema Bodhiju, Buddha ispravnu namjeru smatra trostrukom: „namjera odricanja, namjera dobre volje i namjera neškodljivosti“[63], kojoj su suprotne tri vrste pogrešne namjere: „namjera vođena

---

[57] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 10.
[58] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 14.
[59] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 14.
[60] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 14.
[61] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 15.
[62] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 22.
[63] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 26.

žudnjom, namjera vođena lošom voljom i namjera vođena škodljivošću.“[64] Budući da su ispravne namjere blisko povezane s ispravnim shvaćanjem, one također utječu na ljudsko djelovanje, odnosno na *karmu*.

8.3. Ispravan govor

Kao dio Plemenitog osmerostrukog puta, ispravan govor uključuje suzdržavanje od lažnog govora, ogovaranja, grubog govora i besmislenog govora.

8.3.1. Suzdržavanje od laži

Izgovaranje laži uvijek ima neki motiv, kao što su mržnja, pohlepa ili nekakva korist. Prema buddhističkom učenju, „ljudi mogu živjeti samo u zajednici koja se temelji na uzajamnom povjerenju, gdje imaju razloga vjerovati da će drugi govoriti istinu“[65]. Naime, osim uništavanja povjerenja i stvaranja kaosa u društvu, laž stvara jednako loše posljedice na osobnoj razini. Kada netko izgovori laž, obično tu laž mora potkrijepiti drugim lažima i tako se zapliće u lanac lažnih iskaza iz kojega se gotovo nemoguće poslije izvući. Laž stvara iluziju, dok istina ima veliku vrijednost, kako na osobnoj, tako i na višoj razini. Bodhi tvrdi da se „mudrost sastoji u razumijevanju istine“[66] i da je istina „priroda stvari kao takvih.“[67] Govoreći laži i stvarajući iluzije čovjek je sve dalje od prave istine, a samo „istinit govor uspostavlja slaganje naše unutarnje biti s pravom prirodom pojava.“[68] Tako najmanje teška karmička posljedica izgovaranja laži „kada netko postane ljudsko biće, vodi do toga da ga se krivo optuži.“[69] Moglo bi se zaključiti da ovakav pogled na laž uključuje sve vrste laži, čak i one male, naizgled nevažne laži, kao i one koje bismo čak i mogli opravdati dobrom namjerom. Danas je problem laži često u 'sivom' području jer, hipotetski, može nastati velik broj situacija u kojima bi se laž ispostavila kao bolje rješenje od istine. Mnogi ljudi će opravdanima smatrati one najmanje laži, koje su izrečene kako bi se netko osjećao bolje, pa sve do ozbiljnijih primjera u kojima bi nekome laž

---

[64] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 26

[65] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 44.

[66] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 45.

[67] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 45.

[68] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 46.

[69] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

mogla spasiti život. Dakako, karmičke posljedice, prema buddhističkom učenju, uvijek će ovisiti o prvobitnoj namjeri i težini izgovorene laži.

8.3.2. Suzdržavanje od ogovaranja

Namjera ogovaranja proizlazi iz zavisti prema drugoj osobi, s ciljem da se tu osobu ponizi i ocrni pred drugima. Motiv ogovaranja je najčešće mržnja prema nekome te donosi loše karmičke posljedice. Nadalje, prema buddhističkom učenju, kada o nekome govorimo služeći se lažima, ogovaranje i laž se spajaju „da bi proizveli iznimno moćnu nezdravu *karmu*.“[70] Najmanje štetna karmička posljedica ogovaranja, kada osoba opet postane ljudsko biće, je „prekid prijateljstava.“[71] S druge strane, govor ljubavi i prijateljstva potječe iz suosjećanja i ljubaznosti te stvara dobru *karmu*.

8.3.3. Suzdržavanje od grubog govora

Grubi govor se koristi da bi se nekoga povrijedilo, a proizlazi iz ljutnje. Budući da se ovaj govor najčešće koristi impulzivno, „bez promišljanja, prijestup je manje ozbiljan od ogovaranja pa su i karmičke posljedice obično manje ozbiljne.“[72] Bez obzira na to, grubi govor i dalje proizvodi lošu *karmu* i ne približava nas oslobođenju od patnje. Za suzdržavanje od grubog govora potrebno je strpljenje. Moramo naučiti tolerirati kritike drugih, „suosjećati s njihovim manama, poštovati razlike u mišljenjima, izdržati vrijeđanje bez osjećanja potrebe za osvetom.“[73]

8.3.4. Suzdržavanje od besmislenog govora

Prema Bodhiju besmislen govor je „govor bez svrhe ili dubine.“[74] Takav govor je govor o stvarima koje nisu važne i korisne te u kojem se riječi ne biraju pažljivo. Isto tako, besmislen govor vrlo lako može dovesti i do ogovaranja. Bodhi navodi da je u današnje vrijeme još teže izbjegavati besmislen govor zbog naglog razvoja tehnologije i medija koji nas obasipaju raznim nevažnim informacijama. On smatra da ta postignuća koja su „naivno prihvaćena kao 'napredak' prijete zatupljivanjem naše estetske i duhovne osjetljivosti i oglušuju nas za viši poziv

---

[70] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 47.

[71] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

[72] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 48.

[73] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 48.

[74] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 48.

mislilačkog života.“[75] Najlakša posljedice *karme* u ovom slučaju, „kada netko postane ljudsko biće, vodi do riječi koje ne vrijede toliko da bi se shvaćale ozbiljno.“[76]

8.4. Ispravno djelovanje

8.4.1. Suzdržavanje od oduzimanja života

Čovjek koji se suzdržava od oduzimanja života je „savjestan, milosrdan, osjetljiv za korist svih živih bića.“[77] Osim ubijanja ljudskog bića, prema buddhističkoj filozofiji, oduzimanje života uključuje i ubijanje drugih živih bića kao što su životinje i insekti. Biljke u ovu kategoriju nisu uključene jer, iako su živa bića, nemaju svijest kao ljudi i životinje. Oduzimanje života, bilo to ubojstvo ili mučenje drugog bića, proizvodi lošu *karmu*. Karmička posljedica ovisi o cilju, motivu i naporu.[78] Kako prenosi Thanissaro Bhikkhu, najlakša posljedica oduzimanja života „vodi kraćem životnom vijeku.“[79] Dakle, postoji razlika u težini prijestupa kod ubojstva čovjeka i ubojstva životinje. Isto tako, posljedice *karme* ovise i o osobinama i kvalitetama ubijenog čovjeka. Iako se danas u većem dijelu svijeta oduzimanje tuđeg života smatra nemoralnim činom vrijednim najveće kazne, ipak se katkad smatra opravdanim oduzeti život čovjeku koji je učinio puno zla i nepravde drugima, kao na primjer serijskom ubojici. Naravno, velik broj ljudi dijeli mišljenje da se oduzimanje života ne može opravdati, bez obzira na djela ili osobnost ubijenog čovjeka. Također, mnogi ubijanje životinja smatraju jednako lošim činom kao što je ubojstvo čovjeka. S druge strane, pozitivni vid suzdržavanja od oduzimanja života je „ljubaznost i suosjećanje s drugim s bićima.“[80]

8.4.2. Suzdržavanje od krađe

---

[75] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 49.
[76] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[77] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[78] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 51.
[79] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[80] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 51.

Prema buddhističkom učenju, krađa uključuje oduzimanje tuđeg vlasništva, bilo to potajno, pomoću prijetnji, laži ili prijevarom. Isto, tako prijestupom se smatra i „uskraćivanje drugima onoga na što imaju pravo.“[81] No, nisu rijetki slučajevi u kojima osoba krade, ne da bi naštetila drugima, nego da bi preživjela ili prehranila obitelj. Težina karmičke posljedice i u ovom je slučaju povezana s osobinama osobe čija je imovina oduzeta, vrijednošću imovine koja je oduzeta i motivu krađe. U ovom slučaju, najmanje teška posljedica „kada osoba postane ljudsko biće, dovodi do gubitka njezina bogatstva.“[82] Naime, motiv krađe može biti „pohlepa ili mržnja.“[83] Djelovanje iz mržnje proizvodi teže karmičke posljedice jer takva krađa znači da je nečije vlasništvo oduzeto samo da bi ga se povrijedilo. S druge strane, suzdržavanje od krađe je način života koji uključuje iskrenost i poštovanje prema vlasništvu drugih, kao i odricanje od svoje imovine da bismo pomogli drugima.

8.4.3. Suzdržavanje od neprikladnog seksualnog ponašanja

Buddhističko učenje uključuje ovo pravilo jer je važno „zaštititi bračne odnose od vanjskih remećenja i razviti povjerenje i vjernost unutar bračne zajednice.“[84] Osim kod ljudi koji su prisegnuli na celibat, unutar buddhističke filozofije, seksualno ponašanje koje ne ozljeđuje nikoga se ne osuđuje. No, seksualni odnosi s osobama koje su u braku ili vezi s nekom drugom osobom, odnosi s rođacima ili osobama koje su u celibatu te odnosi s osobama koje su pod nečijom zaštitom smatraju se neprikladnima jer nanose patnju drugim ljudima. Dakako, u ovo ulazi prisiljavanje i nasilan seksualni odnos. Najlakša karmička posljedica neprikladnog seksualnog ponašanja „vodi do suparništva i osvete.“[85] Vjernost i povjerenje u braku ili vezi te poštivanje partnera označavaju suzdržavanje od neprikladnog seksualnog ponašanja. Isto tako, „kada se zrele, neovisne osobe, iako nevjenčane, upuste u seksualnu vezu uzajamnim pristankom, sve dok nijedna druga osoba nije povrijeđena“[86], prema buddhističkom učenju, nema prijestupa u slijeđenju Plemenitog osmerostrukog puta. Ovakav stav buddhističke filozofije čak i danas na mnogim područjima se može smatrati prilično liberalnim jer, što se tiče

[81] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 52.
[82] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[83] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 52.
[84] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 53.
[85] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[86] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 55.

seksualnog ponašanja, još uvijek vladaju moralni zakoni koji osuđuju seksualni odnos prije braka.

8.5. Ispravan način života

Ispravan način života tiče se „osiguravanja da netko zarađuje za život na pravedan način.“[87] Ovo uključuje stjecanje imovine legalno i bavljenje poslom koji ne ozljeđuje druga živa bića. Svaki posao koji uključuje neispravno djelovanje nije ispravan način života, ali i „druga zanimanja, kao što su prodaja oružja ili opojnih sredstava“[88] su loša „zbog njihovih posljedica za druge.“[89] Dakako, budući da je danas mnogima teško doći do posla, prihvatit će svaki posao, bez obzira na to kakve posljedice bavljenje tim poslom može ostaviti na druge. Isto tako, samo rijetki će razmišljati o tim posljedicama jer im je najvažnije prehraniti obitelj da bi uopće mogli živjeti. Prema buddhističkom učenju, ispravan način života ostvaruje se kada radnik vrijedno i savjesno obavlja svoj posao, kada vlada poštivanje i suosjećanje među radnicima, kao i između radnika i poslodavca, kada radnici međusobno surađuju, a ne natječu se te kada se proizvodi rada, odnosno predmeti koji se prodaju, procjenjuju po njihovoj pravoj vrijednosti.[90] Naravno, većina ljudi bi se s ovim stavom vjerojatno složila, ali, nažalost, u današnjem društvu takav način rada je vrlo rijedak i teško ostvariv. Sukladno s tim, ljudi se prilagođavaju sustavu i prihvaćaju ga onakvog kakav jest.

9. Karmičke posljedice

Posljedice *karme* „nazivaju se *vipāka*, 'dozrijevanje'“[91] i moraju se jasno razlikovati od *karme*. Naime, posljedice *karme* određene su prijašnjom *karmom*, dok je *karma* djelovanje koje proizlazi iz našeg izbora, naše slobodne volje i na koje možemo utjecati.[92] Nadalje, Story objašnjava da osobe koje su rođene s nekim hendikepom vjerojatno doživljajaju rezultate loše *karme* iz nekog prošlog života. No, to ne znači da one ne mogu svojom dobrom voljom i nesebičnim djelovanjem ove teške posljedice usmjeriti prema pozitivnim djelima za sebe i za druge. Ovom dobrom *karmom*, osoba će proizvesti dobre rezultate za sljedeći život. No, postoje

---

[87] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 55.
[88] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 56.
[89] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 55.
[90] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering,* Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 36.
[91] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 5.
[92] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 5.

brojni slučajevi ljudi koji su, iako se činilo nemogućim, uspjeli prevladati svoj hendikep. Story tvrdi da „uz pomoć neke dobre *karme* iz prošlosti, zajedno s velikim trudom i povoljnim okolnostima u sadašnjem životu (što, naravno, uključuje suosjećajnu pomoć drugih), cijele posljedice njihove loše *karme* mogu biti ublažene ovdje i sada.“[93]

Posljedice *karme* povezane su s težinom djela i namjerom koja mu prethodi. To znači da će posljedica uvijek biti toliko dobra ili loša koliko je bila namjera počinjenog djela. Iako nekada ni sami nismo svjesni prave prirode svojih namjera, ne želimo priznati da neko nesebično djelo činimo iz zapravo sebičnih razloga, no to ne znači da ćemo izbjeći karmičku posljedicu. Kada je djelovanje izvršeno „ono je završeno, što se tiče njegova stvarnog učinka. Ono je također nepovratno.“[94] Svako djelovanje mora u nekom trenutku ostvariti svoj rezultat, sve dok se *karma* ne iscrpi. No, kada se jedna *karma* iscrpi to ne znači da je došao kraj doživljavanju karmičkih posljedica jer u svakom trenutku svojim mišljenjem, govorom i fizičkim djelovanjem čovjek stvara *karmu,* a samim time i njezine posljedice.

Ottama navodi nekoliko primjera koji pokazuju koliko je volja važna kada je u pitanju karmička posljedica. Na primjer, čovjek koji pokušava nekome spasiti život, ali pri tome sam umre, u prošlom je životu vjerojatno proizveo lošu *karmu* koja je uzrokovala njegov kratak životni vijek u ovom životu. On će se ponovno roditi i nastaviti krug patnje, ali dobra *karma* koju je proizveo ovim nesebičnim činom donijet će mu dobre rezultate u sljedećem životu.[95] Isto tako, bogataš koji donira veliku količinu novca samo da bi smanjio poreze i povećao svoj ugled stvara pomiješanu *karmu*.[96] Iako je napravio dobro djelo, njegovi motivi ne moraju biti nesebični, zato u ovom slučaju karmička posljedica ovisi o „čistoći davatelja, o čistoći primatelja i vrijednosti dara.“[97] Sljedeći primjer govori o čovjeku koji je primjetio prijateljeve financijske probleme i pokušao mu pomoći nudeći mu novac, ali prijatelj iz ponosa taj novac odbija prihvatiti i njihovo prijateljstvo se prekine. Iako je čovjek koji je nudio pomoć to napravio na krivi način, ono što je važno je njegova volja da pomogne prijatelju u nevolji. On se neposredno nakon toga vjerojatno osjeća loše, ali proizveo je dobru *karmu*. S druge strane, čovjek koji odbija primiti novac

[93] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 5.
[94] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 6.
[95] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 10.
[96] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 10.
[97] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 10.

vjerojatno je u problemima zbog loše *karme* iz prošlosti, ali i stvara dodatnu lošu *karmu* svojom ljutnjom na onoga tko mu želi pomoći.[98]

10. *Karma* i moral

Netko može pomisliti da buddhističko učenje nameće neka moralna pravila po kojima bi se ljudi trebali ponašati da bi stvarali dobru *karmu*. Nadalje, mnogi mogu buddhističke upute za dobar život i ostvarenje nirvane smatrati nemogućima za ispuniti. No, buddhistička filozofija i nauk o *karmi* nije nešto što bi nam trebalo biti strano ili nemoguće. Upravo suprotno, ostvarenje *nirvane* tijekom života je moguće i upravo tome nas buddhistički nauk želi poučiti. Kada Buddha kaže „Kada ne bi bilo moguće odbaciti ono što je nevješto, ne bih vam rekao 'Odbacite što je nevješto,'"[99] pokazuje da, iako nije lako, svakako je moguće osvariti *nirvanu* slijedeći Plemeniti osmerostruki put. Na tom putu čovjek je prepušten samom sebi jer samo vlastitom voljom i vlastitim djelovanjem može voditi dobar život koji vodi k oslobođenju. Isto tako, važno je naglasiti da Buddha svoj nauk o *karmi* ne temelji niti razrađuje prema nekom primjeru uobičajenih društvenih moralnih zakona. Naime, čak i danas se nerijetko događa da cijela skupina ljudi slijepo slijedi neke davno nametnute moralne zakone koji su u nekom drugom dijelu svijeta potpuno neprihvatljivi. Također, unutar jedne države ili jednog grada možemo pronaći nekoliko skupina ljudi koji opet slijede neka druga, jedinstvena, moralna pravila jer ih smatraju ispravnima. U tom slučaju teško je biti objektivan i tvrditi da baš mi znamo što je moralno ispravno, a što ne. Upravo zato, prema Buddhinom učenju, „moralni standardi su objektivni i nepromjenjivi."[100] Drugim riječima, kada bi postojali, istinski moralni zakoni morali bi biti univerzalni za sve ljude, bez obzira na vrijeme ili mjesto u kojem žive jer „zakon *karme* odražava samu stvarnost; njegova djelovanja su prepoznatljiva preko uvida u izravno funkcioniranje realnosti."[101] Ovo još jednom potvrđuje da *karmu* trebamo shvatiti kao prirodni, a ne moralni zakon te da u svom djelovanju ovisimo o samima sebi i svojoj procjeni dobra i zla. U buddhističkom učenju naglasak je upravo na vlastitoj procjeni, na tome da ne odbacujemo neke osobine samo zato što nam je tako rekao autoritet nego tek kada sami uvidimo da „'Ove osobine

---

[98] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 10.

[99] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

[100] Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering*, Buddhist Publication Society, Kandy, 1994, str. 20.

[101] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 10.

su nevješte; ove osobine su krive; ove osobine mudri kritiziraju; ove osobine kada se usvoje i izvrše vode do boli i patnje' – tada ih trebate odbaciti.“[102]

11. *Karma* i ponovno rođenje

Ovdje je važno ponovno naglasiti da u buddhizmu ne postoji nepromjenjivo 'ja' i da je ideja o tome 'ja' samo obmana. Ova ideja nastaje samo zbog izmjene misaonih trenutaka.[103] Zabluda o 'ja' nastaje prvo kao shvaćanje 'ja jesam'. Iz te ideje proizlazi naše uspoređivanje s drugim ljudima u smislu da smo jednaki, bolji ili lošiji od njih. Ono što je pogrešno u ovim formulacijama nije to da smo bolji, lošiji ili jednaki nekome, nego upravo to što imamo iluziju o postojećem 'ja'. Druga razina iluzije 'ja' je vjerovanje da imamo osobnost i karakter koji se ne mijenja, da imamo nešto što tijekom cijelog našeg života ostaje stabilno i isto. Bez obzira na to što neki ljudi ovim 'ja' smatraju tijelo, a drugi dušu koja je odvojena od tijela, svima je zajedničko što 'ja' gledaju kao nešto svoje, kao sebe same.[104] Ideja o 'ja' je duboko ukorijenjena u ljudskom umu, ali prema Ottami, ona je „veliki teret, beskorisni teret.“[105] Ostvarenjem *nirvane* gubi se ova iluzija o 'ja'. To ne znači da se tom spoznajom moramo odvojiti od drugih ljudi i da ona proizvodi nešto negativno. Upravo suprotno, ostvarenjem *nirvane* uviđamo pravu istinu i pravu realnost u kojoj, prema buddhističkoj filozofiji, ne postoji duša ili 'ja'. Ono što uzrokuje nastavak života u nekom drugom obliku je *karma* koju proizvodimo tijekom svakog života i koja nestaje tek ostvarenjem *nirvane*.

Za razumijevanje smrti i ponovnog rođenja u buddhističkoj filozofiji potrebno je prvo shvatiti Četiri plemenite istine i stav da pojedinac nije „ništa drugo nego kombinacija fizičkih i mentalnih sila ili energija.“[106] Smrt nastupa kada fizičko tijelo prestane funkcionirati, ali prema buddhizmu, ne nestaju sve sile od kojih je pojedinac sastavljen. Najveća sila je „volja, voljnost, želja, žeđ za postojanjem, za nastavljanjem, za postajanjem sve više i više“[107], koja „pokreće

---

[102] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

[103] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 19.

[104] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 17.

[105] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 17.

[106] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 32-33.

[107] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 33.

cijele živote, cijela postojanja i koja čak pokreće cijeli svijet.“[108] Pojedinac je sastavljen od pet stalno mijenjajućih skupina koje su u svakom trenutku „rođene i umiru.“[109] Ovo se može shvatiti preko činjenice da čovjek u različitim razdobljima svoga života nije ista, ali ni potpuno drugačija osoba, nijedan odrastao čovjek ne ostaje isti kao u djetinjstvu nego se mijenja i fizički i psihički. Isto tako, osoba koja umre i rodi se ponovno nije više ista osoba, ali nije ni druga jer zadržava energiju iz prošlog života. Dakle, s umiranjem fizičkog tijela, sile ne nestaju nego nastavljaju postojati u nekom drugom obliku koji nazivamo „drugi život.“[110] Ponovno rađanje je neprekidni proces, a „razlika između smrti i rođenja je samo misaoni trenutak: zadnji misaoni trenutak u ovom životu uvjetuje prvi misaoni trenutak u takozvanom sljedećem životu, koji je zapravo nastavak istog niza.“[111] Dakle, naša *karma* je ono što određuje gdje, kada, u kojem obliku i kojim uvjetima ćemo se ponovno roditi. Primjerice, Thanissaro Bhikkhu prenosi da uporna i česta konzumacija alkoholnih pića dovodi do „pakla, do ponovnog rođenja u obliku obične životinje“[112], dok je najlakša posljedica ovakve *karme* u ljudskom obliku „mentalna poremećenost.“[113]

12. Determinizam

Iako *karma* ima najveći utjecaj na ljudske živote, nije sve što nam se događa predodređeno *karmom*. Naime, buddhizam „učenje o *karmi* smatra samo jednim vidom složenog i višestrukog zakona uzroka i posljedice.“[114] No, *karma* i njezine posljedice su velikim djelom zaslužni za količinu sreće ili boli koje čovjek iskusi tijekom života. Isto tako, neka djelovanja možda nikada neće imati posljedicu jer su takva djelovanja „obično slaba i relativno nevažna, djelovanja koja nisu započeta neki snažnim poticajem i koja sa sobom nose malo moralne značajnosti.“[115] Ona *karma* koja je djelovanje koje se učestalo ponavlja, kao navika, uvijek će prije proizvesti rezultate nego ova djelovanja koja se smatraju relativno nevažnima. No, ovo ponavljano djelovanje se ne smije shvatiti u smislu da će samo takvo djelovanje donijeti rezultate. Naime, Buddha jasno objašnjava da „ako je istina da što god netko čini često u tom smjeru se razvija

[108] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 33.
[109] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 33.
[110] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 33.
[111] Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974, str. 33.
[112] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[113] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[114] Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011, str. 9.
[115] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 11.

njegov život, onda nitko nije osuđen na područje siromaštva ili nije osuđen na pakao.“[116] Jasno je da ubojica provede manje vremena ubijajući nego ne ubijajući, a kradljivac provede manje vremena kradući nego ne kradući. Zbog toga se, osim učestalo ponavljanog djelovanja, mora u obzir uzeti i težina počinjenog djela, pa makar to djelo bilo počinjeno samo jednom.

Story objašnjava da su sve situacije u životu čovjeka određene s više čimbenika. Naime, neka bolest ili nesreća je rezultat više različitih čimbenika, ali *karma* je onaj utjecaj koji osigurava da se ti čimbenici spoje i tako stvore neki rezultat. U situacijama koje uključuju moralni čimbenik, neka prošla *karma* je ono što utječe na situaciju u kojoj se čovjek nalazi. Ovu tvrdnju on oprimjeruje čovjekom koji živi u dubokom siromaštvu pa se okreće kriminalu i krađi da bi preživio.[117] Iako je njegova prošla *karma* zaslužna za siromaštvo u kojem se našao, taj čovjek i dalje ima izbor i slobodnu volju koja oblikuje daljnje *karmičke* posljedice. On nije primoran ni na što jer svojom slobodnom voljom može izabrati težak život i siromaštvo, a ne činiti kriminalne i nemoralne radnje koje mu, dugoročno gledano, neće donijeti ništa dobro. Prošla *karma* oblikuje čovjekov fizički izgled i mentalno stanje u sadašnjosti. Ona je uvjetovana djelovanjem i neznanjem iz prošlih života. No, proces koji se događa u isto vrijeme je sadašnja *karma*, koja označava voljno djelovanje i mogućnost izbora.[118] Iako čovjek neke karakteristike, kao što je fizički izgled, ne može promijeniti, on itekako može utjecati na svoje djelovanje i način na koji živi. Sadašnja *karma* „upravlja čimbenicima čežnje, shvaćanja i postajanja.“[119] Prema buddhističkoj filozofiji, čovjek se ne može razlikovati od svog djelovanja, „mi smo naša djelovanja i ništa drugo.“[120] Prema buddhističkom shvaćanju, *karma* ne djeluje na način da postupci i događaji iz prošlosti uvjetuju sadašnjost. Naime, *karma* je djelovanje u kojem je „sadašnji trenutak oblikovan djelovanjem u prošlosti, ali i u sadašnjosti; radnje u sadašnjosti oblikuju ne samo budućnost nego i sadašnjost.“[121]. Kada ne bi bilo ovako ne bi uopće bilo slobodne volje i ljudsko djelovanje bi bilo već potpuno predodređeno prošlošću. Isto tako, kada čovjek ne bi mogao utjecati na svoju volju, ostvarenje *nirvane* i prestanak patnje ne bi bio moguć, što se izravno protivi buddhističkom učenju. Od velike važnosti u buddhističkoj filozofiji

---

[116] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition),* 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
[117] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 8.
[118] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 8.
[119] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 8.
[120] Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit,* Buddhist Publication Society, Kandy, 2006, str. 9.
[121] Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition),* 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.

je vjerovanje da svaka osoba za života može ostvariti *nirvanu* i tako zaustaviti *karmu* i ponovno rađanje nakon smrti. Pravi cilj buddhističke filozofije je ostvarenje *nirvane*, s kojom prestaje sve što čovjeka tjera na ponovno rađanje, čime se postiže mir i konačno oslobođenje od patnje.

Popis literature

1. Thanissaro, B., »Karma«, *Access to Insight (Legacy Edition)*, 8 March 2011, http://www.accesstoinsight.org/lib/authors/thanissaro/karma.html.
2. Bodhi, B., *The Noble Eightfold Path, The Way to the End of Suffering*, Buddhist Publication Society, Kandy, 1994.
3. Bullen, L. A., »Action and Reaction in Buddhist Teachings«, u: *Kamma and Its Fruit*, ur: Nyanaponika Thera, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006.
4. Gunaratna, V. F., »The Significance of the Four Noble Thruts« u: *The Wheel Publicatin No. 123*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2008.
5. Ottama, A., »The Message in the Teachings of Kamma, Rebirth, & Samsara, A Gateaway to Deeper Understanding«, u: *The Wheel Publication No. 425/427*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2011.
6. Rahula, W., *What the Buddha Taught*, Grove Press, New York, 1974.
7. Story, F., »Action«, u: *Kamma and Its Fruit*, Buddhist Publication Society, Kandy, 2006.